

Het Nawoord

Over Europa, krimp, onderzoek en sociaal werk

Afscheidsrede van
Dr. Nol Reverda
Lector Sociale Integratie en
Demografische Transitie,
Zuyd Hogeschool
Wetenschappelijk directeur
NEIMED

31 mei 2018

Inleiding

Na mijn studie sociologie ben ik mijn loopbaan begonnen op de opleiding Jeugdwelzijnswerk en Sociaal Pedagogische Hulpverlening, dus begon ik met me te verdiepen in jeugd- en jongerenproblematiek. Door de vergrijzing, vooral merkbaar in Limburg, ging het na enige tijd ook over ouderen. En nu – na alle omwentelingen in onze verzorgingsstaat – ben ik uitgekomen bij wat het sociale domein wordt genoemd. Hierbij gaat het om de ondersteuning van kwetsbare mensen, vervat in de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo), de Jeugdwet en de Participatiewet; kwetsbare mensen, die vaak voor korte of langere tijd aan de kant van de samenleving staan.

Ook constateerde ik dat waar overal over groei en economische voortuitgang, modernisering en postmodernisering, individualisering en minder sociale cohesie werd gesproken, het gebied waarop ik via het sociale domein was betrokken, namelijk Zuid Limburg, een nogal problematische positie innam ten opzichte van die ontwikkelingen; ja, daar soms zelfs een tegenpool van vormde. Ik dook met het sociale domein in de 'couleur regional' van Zuid-Limburg, gezicht krijgend in de metafoor 'krimp', later veel netter aangeduid als de demografische transitie. Zo ontstonden mijn twee kernthema's van onderwijs, onderzoek en kennisontwikkeling: sociaal domein en krimp, met ter aanvulling een derde: kijken over de grenzen heen voor het vinden van antwoorden op de gestelde vragen – ik werd Europeaan.

Over deze thema's treft u hierbij – vlak voor mijn emeritaat of pensionering – nog wat gedachten aan. Het zijn reflecties op mijn werk van de afgelopen jaren. Het betreft geen keurig afgerond betoog met een daarbij behorende consistente en congruente verteltrant. Het zijn enkele zaken die ik alsnog even had willen zeggen – 'flarden' van gedachten, zo men wil.

Het eerste thema: Europa

Laat ik beginnen met wat ik als laatste noemde, Europa. In het ITEM kennisas-project onder supervisie van de Universiteit Maastricht is het Lectoraat Sociale Integratie via NEIMED verbonden met Europese thematiek. ITEM staat voor Institute of Transnational and Euregional Mobility. Over Europa is al veel gezegd en geschreven, met name over zijn lange geschiedenis van conflicten en oorlogen. Denk aan Norman Davies – *Europe, a history*, of Geert Mak – *In Europa*. Of het degelijke en erudiete werk van H.W. von der Dunk – *De verdwijnende hemel*. Of tenslotte het prachtige en toen en toen en toen boekje van de Tsjechische publicist Patrik Ourednik, getiteld *Europeana*, niet zo dik: slechts 150 pagina's.

Voor mij is Europa echter niet alleen het relaas van opeenvolgende veldslagen, oorlogen, heersers en nieuwe heersers – de dominante thematiek van voornoemde publicaties –, maar ook een waardenconstruct, met twee karakteristieken. De eerste is Europa als vredesproject, gewaarborgd door zijn mooiste uitvinding bij uitstek, de 'democratie'; de tweede karakteristiek is Europa als kennisbron.

De geboorte van Europa

Europa begint met zijn eigen Griekse mythe. Zeus, verliefd geworden op de dochter van koning Agenoor van Phoenicië, merkt haar ergens op een strand in Azië op. Hij beseft dat hij geen directe relatie kan aangaan met een sterfelijk wezen en vermomt zich daarom in een stier met gouden horens en mengt zich onder de kudde die door

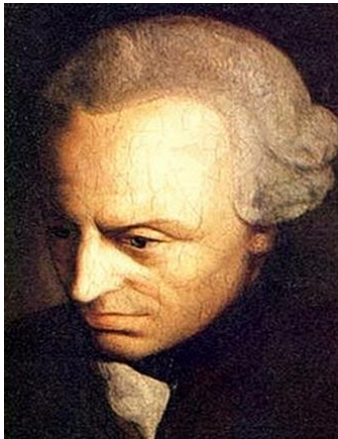
Europa gehoed wordt. Als Europa de stier eenmaal heeft opgemerkt, wordt ze onweerstaanbaar tot hem aangetrokken en klimt op zijn rug. De stier zet zich in beweging, westwaarts, Azië uit, en na enkele reisdagen bereiken ze de kust van Kreta: Europa betreedt Europa, alwaar zij door Zeus bemind wordt.

Europa had veel gezichten en baarde een divers palet aan nakomelingen. Vanaf het liefdeseiland Kreta vertrok zij naar Griekenland, naar Rome en verder. Zij was Viking, Ottomaan, Moor. Haar volken heetten Germanen, Kelten, Hunnen, Iberiërs, Slaven, Franken, Etrusken, Friezen, en nog veel meer. Inhoudelijk baseerde zij zich daarbij op het gedachtegoed van die steden, waar omheen de Europese cultuur zich verder zou ontwikkelen: Athene als grondlegger van de democratie en de dialectische dialoog, en Rome met zijn staatkundig organisatietalent en de introductie van het burgerrecht.

Europa als vredesproject. Reeds in 1795 publiceerde Immanuel Kant een boekje waarin hij een soort EU avant la lettre presenteerde. De titel luidt 'Zum ewigen Frieden' en hij houdt hierin een pleidooi voor de erkenning van de autonomie van de onderscheiden staten, gekoppeld aan het principe van non-interventie in alle gevallen. Een republiek als staatsvorm met een scheiding van de wetgevende, uitvoerende en rechtsprekende macht en de introductie van een statenbond met geëigende bevoegdheden teneinde onderlinge conflicten tussen staten te kunnen oplossen, stelde hij voor als '(inter)statelijke' structuur. En tenslotte introduceerde hij een vorm van internationaal recht met onder andere het recht op bescherming van immigranten c.q. vluchtelingen.

De anderhalve eeuw die volgde op Kant's publicatie liet zien zijn boek niet gelezen te hebben. Integendeel, die 19de eeuw en de eerste helft van de 20ste eeuw waren de tijden van de opkomende natiestaat en het daaraan verbonden nationalisme. Trots op eigen cultuur, taal, tradities en gewoonten voerde vanaf nu de boventoon. Het tonen van de eigen superioriteit ten opzichte van de ander werd een normaal onderdeel van de disputen tussen landen en staten. Europese diversiteit in de 19de eeuw leidde frequent tot onderlinge agitatie, met twee grote wereldoorlogen en alle verschrikkingen van dien als resultaat. Het is daarom goed dat medio de 20ste eeuw opnieuw gezocht werd naar wat de staten in Europa gemeenschappelijk hadden, wat hen bond en wat een einde zou kunnen maken aan de eeuwenlange conflicten en oorlogen. De Raad van Europa in Straatsburg en de Europese Unie in Brussel waren de uitkomst van deze zoektocht.

1795: Immanuel Kant – Zum ewigen Frieden

Europese samenwerking met duurzame vrede als resultaat is echter een kwetsbare verworvenheid, waar we zuinig op moeten zijn, die nooit vanzelfsprekend is en die we te allen tijde moeten onderhouden en beschermen. De hier en daar opnieuw ontluikende vormen van neo-nationalisme zijn dan ook gevaarlijke virussen, het expliciet bestrijden waard.

De beste borging van de Europese vrede is gelegen in een versterking van het democratische gehalte van de Europese Unie. De Europese Unie vertegenwoordigt niet alleen een geïntegreerde markt, is dus niet louter een economische institutie, maar representeert daarnaast ook een politiek gedachtegoed, dat volgens de idealen van de grondleggers van de Unie – o.a. Schumann en Monnet – gerekend moet worden tot de beste producten, die Europa ooit heeft voortgebracht: de democratie. Democratie is – laat daar geen misverstand over bestaan – de enige politieke vorm, die recht doet aan verschil in mening, overtuiging en cultuur, en in Europa hebben we nogal wat verschillende meningen, overtuigingen en culturen. In een democratie heerst de kracht van het argument, niet van het geweld. In een democratie heerst de vrijheid van meningsuiting, niet de vrijheid van intimidatie – heerst de vrijheid van vergadering, niet die van oorlogvoering. In een democratie is besluitvorming transparant en worden minderheidsstandpunten gerespecteerd. In een democratie is er sprake van een scheiding der machten, waardoor vooral de onafhankelijkheid van de rechtspraak geborgd wordt.

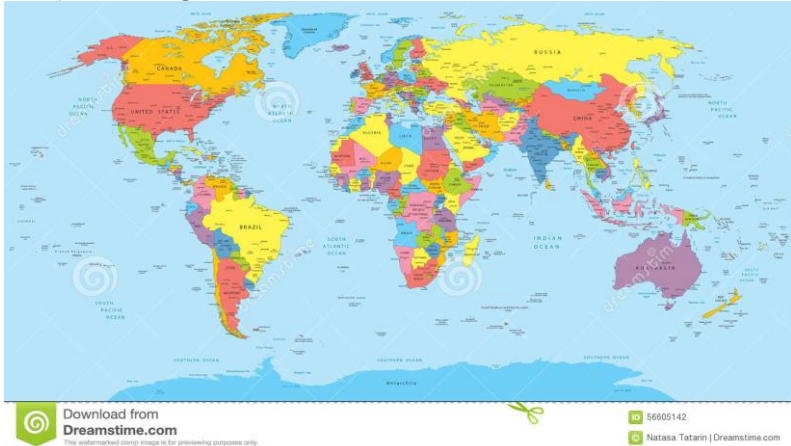
Een democratisch Europa is meer dan een gemeenschappelijke markt met een daarbij passende politieke structuur. Beide zijn immers leeg en onbeduidend, als ze niet van zin en betekenis

voorzien worden door de sociaal-culturele dimensie van de samenleving, tegenwoordig 'civil society' of 'burgermaatschappij' geheten. De kwaliteit van een democratische rechtstaat is voor een groot gedeelte afhankelijk van zijn maatschappelijk draagvlak en de daarin ontwikkelde vitaliteit van het democratische 'ethos'. John Locke benadrukte dit al in de 17de eeuw met zijn *Letter on Tolerance*. Alexis de Tocqueville met zijn *Democracy in America*, Karl Mannheim met *Freedom, Power and Democratic Planning* en Robert Putnam tenslotte met *Making Democracy Work* volgden in zijn voetsporen. "Europa" is een nooit vanzelfsprekend waarde-concept, gedragen door een nooit vanzelfsprekende democratie en een daarbij behorend nooit vanzelfsprekend 'ethos': Europa als duurzaam vredesproject.

Dan het Europa als bron van kennis en inzicht. Ik heb het voorrecht gehad om met een kleine delegatie in Moskou te praten met de Russische minister van onderwijs en met de voorzitter van de Russische commissie voor hoger onderwijs over de ondertekening door Rusland van de Bologna Verklaring: de verklaring over de harmonisering van het hoger onderwijs in Europa. Achter het bureau van de commissievoorzitter in de Doema hing een kaart van de Russische federatie. De onmetelijkheid van dat land met zijn 11 tijdzones – Europa kent er twee – en de perifere ligging van wat we Europa noemen, sprong op die kaart onmiddellijk in het oog. Wat vooral opviel was de enorme veelheid en diversiteit aan staten en regio's in Europa, althans, in vergelijking met de relatief eenvormige politieke kaart van Rusland.

Europa, een nogal 'druk' continent – 48 staten

Nu kunnen we die veelheid aan landen en staten in Europa zien als een toonbeeld van versnippering en versplintering, waarbij onderlinge verdeeldheid en wederzijdse concurrentie de meest in het oog springende eigenschappen zijn. Ik zie dat echter anders. Ik zie een continent met een rijkdom aan 'ways of thinking' en 'ways of doing', waarin juist de onderlinge verschillen de ogen opent voor een variëteit aan perspectieven op de werkelijkheid. Laat ik dit verduidelijken aan de hand van het gebied waarop ik voornamelijk mijn werkzaamheden heb uitgevoerd, het sociale domein.

Kijkend binnen Europa naar de sociale vraagstukken, dan hebben ze veel gemeenschappelijk. Alle landen kennen armoede, dak- en thuisloosheid, mensen met een beperking, werkloosheid en sociale uitsluiting – om er enkele te noemen. De antwoorden c.q. oplossingen verschillen daarentegen aanzienlijk van elkaar. Verslaafd zijn in Frankrijk betekent iets anders dan verslaafd zijn in Hongarije. Werklozen in Nederland

hebben een ander perspectief dan in Ierland. De rol van de overheid voor de leniging van sociale nood is in Scandinavische landen een andere dan in Portugal, terwijl daar nu weer de rol van familie en burgermaatschappij een veel sterkere rol speelt dan in het Verenigd Koninkrijk. Met andere woorden, als het gaat om reflectie op sociale vraagstukken en de mogelijke antwoorden daarop, dan hebben we elkaar in Europees verband heel wat te leren en kunnen we putten uit een heel scala van verschillende manieren van denken en doen. En dat is goed: het haalt de oogkleppen weg, verruimt het perspectief en vergroot de creativiteit van ons denken en handelen.¹

Uniformiteit en diversiteit: waar leren we het meeste van?

---

¹ Deze gedachte vormde de bouwsteen voor de MA Comparative European Social Studies, een masteropleiding waarin sociale praktijken en sociale beleidsvormen in Europa met elkaar werden vergeleken.

Alle neuzen...focus

Diversiteit: verschillende manieren,
hetzelfde doel

Een Europa in het klein treffen we aan in de Euregio Maas-Rijn, hier in de buurt dus. Een gebied bestaande uit drie landen, vijf regio's, drie talen en een breed scala aan dialecten. Met acht instellingen voor hoger onderwijs, vooral geconcentreerd in de steden Genk/Hasselt, Maastricht, Heerlen, Aken en Luik. Met grensoverschrijdende samenwerking op het gebied van zorg, arbeidsmarkt, mobiliteit en cultuur.

10

Op dit gebied ligt er in mijn ogen een mooie uitdaging voor Zuyd Hogeschool – de enige hogeschool in Nederland met zoveel grens en dus ook met zoveel diversiteit in zijn directe omgeving. Het zou goed zijn als Zuyd zich zou profileren als de Euregionale en Europese hogeschool bij uitstek van Nederland. Waar uitwisseling van studenten en docenten binnen de Euregio structureel is, waar onderwijsprogramma's onderling verbonden zijn en waar de onderzoeksprogramma's met de Euregionale partners gemeenschappelijk vorm en inhoud krijgen. Zo'n Euregionale onderwijs- en onderzoeksruimte wordt al geruime tijd gefaciliteerd door programma's als Socrates, Leonardo, Mundus en natuurlijk de

BAMA-structuur van Bologna. De technische uitwerking ervan vinden we terug in ECTS, diplomasupplementen en titulatuurharmonisatie.

De structuren liggen dus al klaar voor de Euregionale Zuyd Hogeschool. Echter, het gaat bij internationalisering wel om meer dan alleen de technische mogelijkheid tot uitwisseling. Het gaat ook en vooral om het scheppen van een publieke ruimte, waarin een grote diversiteit aan ideeën en talenten elkaar kunnen ontmoeten, inspireren en bijdragen tot intellectuele en culturele innovatie. Een Euregionale publieke ruimte binnen Zuyd Hogeschool, waarin eigen gewoonten en vanzelfsprekendheden getoetst worden aan de verrassende vergezichten, die door de praktijken van de ander aan de andere kant van de grens opgeroepen worden. Zo kunnen we Europa gebruiken als kennisbron, door het inrichten van een Euregionale Hogeschool in het uiterste zuiden van het land.

Het tweede thema: krimp

Is krimp nu een probleem van of een wenkend perspectief voor onze samenleving? Daar gaat mijn tweede thema over. Voor mij is krimp een metafoor voor gebieden waar de wetten van groei op de terreinen van economie, openbaar bestuur en burgersamenleving niet langer van toepassing zijn. Zichtbaar wordt deze metafoor in de afname van het aantal mensen met onder andere leegstaande huizen en scholen als gevolg. Ook treffen we er in veel gevallen een meer dan gemiddeld aandeel van ouderen aan – vergrijzing dus. Bevolkingsdaling en vergrijzing hebben een sterke invloed op onze maatschappelijke infrastructuur: op wonen en ruimtelijke ordening, op onderwijs en de regionale retail, op voorzieningen in zorg en welzijn, op cultuur en recreatie. Zijn er voldoende zorgvoorzieningen, kan de basisschool nog open blijven, en ook het buurtcentrum? Blijven de bakker en de slager nog hun brood en vlees aanbieden, of verdwijnen ze? Wat te doen met sportaccommodaties en kan het verenigingsleven nog floreren? Stuk voor stuk vragen, die in een krimpende omgeving om andere antwoorden vraagt dan regulier – dat wil zeggen dan wat we tot nu toe aan oplossingsdenken gewoon zijn – gangbaar is.

De metafoor 'krimp' is en blijft een lastig te behappen en moeilijk te accepteren begrip. De bevolking hoeft in enig jaar niet of minder gekrompen te zijn, of de loftrumpet schalt in menig gemeente- of stadhuis: 'de krimp is gekeerd, de krimp is gekeerd', klinkt het dan in koor.

Krimptherapeutische begeleiding

Bestuurders vinden krimp niet leuk. Om hen toch te leren krimp te accepteren en ermee om te gaan is er inmiddels een levendige handel in cursussen ontstaan, variërend van korte workshops tot heuse meerdaagse Masterclasses. De daarbij gebruikte terminologie heeft overeenkomst met therapeutische interventies bij ziekteprocessen en stervensbegeleiding: van een ontkenningsfase naar acceptatie naar leren omgaan met – van bestrijden naar begeleiden. Of de vier B's van Hospers: van bagatelliseren (de cijfers kloppen niet, we krimpen niet) naar bestrijden (aanleg van nieuw bedrijfsterrein en een woonwijk om het krimpproces te kantelen), naar begeleiden (aanpassing van de woon- en leefomgeving aan de gevolgen van krimp) tot benutten (krimp als kans). De intentie van al deze therapeutische sessies bij ambtenaren, bestuurders, voorzitters van zorgcentra en directeuren van woningcorporaties is in wezen steeds dezelfde: men kan de ogen sluiten voor krimp, maar krimp is er en dus is het beter om met krimp te leren omgaan.

Dit komt vooral, omdat groei nog altijd het dominante ordeningsprincipe van onze samenleving is. Een groeiparadigma, dat de contouren van ons denken en handelen bepaalt en daarmee ook definieert, welke regio's succesvol zijn en welke falen. In het 'falende' geval groeien we dus niet, maar krimpen we en spreken we – vanuit groei gedacht – van stagnatie en recessie. Natuurlijk zijn er redenen, waarom gebieden krimpen en een 'plek in de luwte' worden. Jan Latten noemt er enkele: diversiteit in levensstijlen, aantrekkelijkheid van de kenniseconomie, behoefte aan

keuzemogelijkheden en carrièreperspectieven voor beide tweeverdieners, behoefte aan een goede verkeersinfrastructuur, zowel feitelijk – wegen, vliegvelden, openbaar vervoer – als virtueel – breedband internet. Regio's die hier goed op scoren zijn aantrekkelijk en trekken mensen aan; gebieden die hier minder op scoren komen in de luwte te liggen en raken mensen kwijt. Ook de invloed van mondialisering speelt een rol, waardoor de wereld kleiner geworden is en binnen handbereik is komen te liggen. Dat daarmee tijd en ruimte overwonnen zijn, zoals de postmodernisten concludeerden, is echter niet het geval: vooral in onze gemondialiseerde samenleving zien we fysieke concentraties van mensen en activiteiten in bepaalde regio's en niet in andere. 'Places to be' trekken aan, maar als er plaatsen zijn waar je moet zijn, dan zijn er ook plaatsen waar je niet moet zijn.

Ik kom nu toe aan de beginvraag van dit thema. Hoe nu om te gaan met krimp? Is het een probleem of een wenkend perspectief? Kijkend naar de scenario's voor krimpgebieden, dan doet mij dat denken aan het beeld van de Januskop. De Januskop is vernoemd naar de Romeins god Janus, die in zijn verschijningsvorm twee gezichten had: een aan de voorkant en een aan de achterkant; die van het begin en die van het einde. De maand januari is naar hem vernoemd. De ene kant van Janus wijst dan naar het groeiscenario, met krimp als vraagstuk, als probleem – de andere kant naar krimpscenario als oplossing, als wenkend perspectief. Eerst kort iets over het groeiscenario voor krimpgebieden.

De Romeinse god Janus

Het zal niet verbazen dat bij het antwoord op de vraag: 'hoe brengen we onze regio weer in de groeivaart der volkeren?' economie en economische versterking de toverwoorden zijn. De gedachte

is als volgt: bij meer bedrijvigheid ontstaan meer banen en daardoor zullen (weer) meer mensen aangetrokken worden. Bij meer kwaliteitsbanen zullen ook hoger opgeleiden blijven, dan wel van buiten aangetrokken kunnen worden. En als het van buiten aantrekken van mensen niet succesvol blijkt te zijn, moeten andere maatregelen zorgen voor het behoud van de productiviteit van de regio. Dan gaat het bij voorbeeld om meer efficiency: als voorheen 10 mensen 100 producten maakten, en we hebben nu nog maar 9 mensen, dan zou het mogelijk moeten zijn om via meer efficiency die 9 mensen toch de honderd producten te laten maken. Of, als efficiëncymaatregelen uitgeput zijn, dan zou wellicht langer werken in krimpgebieden een oplossing kunnen zijn. Zo levert een verhoging van de werkweek van 36 naar 40 uur al gauw zo'n 11% meer arbeidspotentieel op.

Zelf denk ik dat wil men weer een groei-economie in een krimpgebied realiseren, de sleutel ligt bij het activeren van die groepen in de potentieel werkende bevolking, die nog aan de

zij zijn staan. Ik denk dan vooral aan vrouwen en vluchtelingen. Immers, van buiten zullen mensen, die de keuze hebben, zich niet snel in een krimpgebied vestigen: het zijn in de regel geen 'places-to-be'. De arbeidsparticipatie van vrouwen in krimpgebieden is relatief laag, dus hier valt wat te winnen. Ook vluchtelingen zouden in dezen een opening kunnen bieden. Vluchtelingen zoeken een plek in hun nieuwe samenleving en in krimpgebieden zijn leegstaande huizen, scholen, kantoren en winkels in redelijke voorraad beschikbaar. Huisvesten kan dus en de aanwezigheid van een grote variatie aan onderwijs kan in maatwerk voor de toeleiding tot de arbeidsmarkt voorzien. De burgemeester van Riace in Calabrië, Zuid-Italië, heeft door dit scenario zijn krimpend dorp weer tot bloei gebracht. In navolging van hem voert ook de burgemeester van het Siciliaanse Palermo inmiddels een uitnodigend en gastvrij beleid uit ten aanzien van aangekomen vluchtelingen in zijn regio.

Natuurlijk zijn er de nodige bedenkingen bij deze oplossing: bewust en beleidsmatig meer vrouwen en vluchtelingen op de arbeidsmarkt laten participeren veronderstelt een samenleving die daartoe bereid is. Krimpgebieden kenmerken zich echter door een nogal sterk ontwikkeld traditionalisme en een redelijk grote mate van behoudzucht. Krimpgebieden zijn in de regel gebieden met een verliescultuur, en daardoor nogal angstig, of – anders gezegd – hebben moeite om met het nieuwe om te gaan.

In 'Krimp, het nieuwe denken' werd dit vals volgt geformuleerd: "Krimpregio's zijn regio's die zich niet op tijd hebben kunnen aanpassen aan nieuwe ontwikkelingen op politiek, economisch en sociaal-cultureel gebied.

De krimpgebieden liggen perifeer in Nederland. Daarin zijn ze niet uniek. De Europese Unie kent 40 landsgrenzen en 440 grensregio's. Alle grensregio's presteren economisch slechter dan niet-grensregio's.

Ze zijn blijven steken in de 'oude' economie, de 'oude' politieke structuren en de 'oude' maatschappelijke verbanden. Gebieden krimpen op het moment, dat men dat 'oude' gaat cultiveren en zo het verleden tot legitimatiegrond maakt voor het heden. Aangezien 'nieuwe' mensen nooit tot dat verleden hebben behoord, maken zij ook geen deel uit van de enkelvoudige identiteit van het gebied. Die 'nieuwe' mensen zijn niet alleen nieuwe generaties (die het gebied verlaten vanwege het gebrek aan eigentijdse identificaties), maar ook

mensen 'van buiten' (die weinig reden hebben om 'naar binnen' te komen). Het gebied is oninteressant voor nieuwkomers, omdat het aan relevante, eigentijdse identificaties ontbreekt. Bovendien wordt deelname aan het maatschappelijke middenveld bemoeilijkt wordt door de relatieve geslotenheid ervan en de aanwezigheid van bindend sociaal kapitaal."

Weeffout?

Het bovenstaande beeld van Janus gaat ervan uit dat een goed functionerende markteconomie nog altijd tot de mogelijkheden behoort. Maar wat nu, als die klassiek markteconomie nu helemaal verdwenen is? In mijn blog 'weeffout?' ging ik hier expliciet op in. Daar schreef ik het volgende:

"Als de overheid en de klassieke markteconomie ergens afwezig zijn, dan is dat wel in Detroit, misschien wel de meest gekrompen stad ter wereld. Na het ineensinken van de auto-industrie en de ontvolking van het centrum ontstond er een soort niemandsland: leegstaande gebouwen, dichtgespijkerde kantoren, vervallen fabrieken en straten vol onkruid en gaten – alles indringend gedocumenteerd 'Requiem for Detroit – a documentary about the decay and industrial collapse of America's fourth largest city' (Temple 2010).

Maar Detroit heeft in datzelfde centrum ook een andere kant: initiatieven van mensen, die er nog steeds wonen en die van onderop bouwen aan een nieuw Detroit. Zonder overheid, zonder de klassieke markt, maar met eigen initiatief op het gebied van nieuwe economie en het regelen

van de onderlinge verhoudingen: de gekrompen binnenstad als motor van burgerinitiatieven. Waar de markt niet langer functioneert en de overheid afwezig is, is er nog altijd wel leven en samenleven, kortom: een civil society. Zo ontstond er bij voorbeeld *Detroit Lives*, een club van jonge creatieve mensen die met onconventionele middelen het verhaal van Detroit vertellen en zo proberen een andere perceptie van de stad neer te zetten. Inmiddels werken er in Detroit Lives zo'n twintig mensen samen, gespecialiseerd in video, design en creatieve consult. Of neem de *Yes Farm*, waarin kunst en stadslandbouw met elkaar verenigd worden en nieuwe strategieën bedacht worden om duurzaam gebruik van materialen en zichzelf bedruipende ruileconomieën te combineren met het creatieve omgaan met mens en omgeving.

Detroit ging failliet. Hoe moeten we dat duiden? Als een weeffout van een op zich goed functionerende neo-liberale markteconomie, of als een eerste aankondiging van het faillissement van die neo-liberale markteconomie? Anders gezegd: is krimp een weeffout van het groeiparadigma, of een correctie daarop?"

Hiermee ben ik gekomen bij de andere kant van de Januskop: dat van krimp als een alternatief voor de door groei veroorzaakte vraagstukken. Krimp dus niet als probleem, maar als wenkend perspectief en als alternatief voor groei. Deze keerzijde werd in de NRC (4 december 2014) als volgt omschreven: "Maar als steden de grote groeimotoren worden, dan zullen zij ook de grootste problemen kennen: de schrijnendste armoede, de ellendigste leefomstandigheden, de sterkste segregatie, de grootste vervuiling en CO₂-uitstoot.

Hoewel sinds 1990 het percentage sloppenwijkbewoners iets werd teruggedrongen, steeg hun aantal in absolute zin. Wereldwijd wonen 863 miljoen mensen in huizen van plastic en golfplaat, tussen open riolen, zonder schoon water en openbaar vervoer. In 2025 kunnen dat er twee miljard zijn. Als het merendeel van de wereldbevolking in een stad woont, dan moeten we naar stadsontwikkeling kijken om te anticiperen op de wereld van de 21-ste eeuw. Sommige experts zien vooral de gevaren van de snelle urbanisatie in de 21ste eeuw: één voor de rijken en één voor de armen. Gechargeerd: een klein centrum vol glanzende kantoren, designwinkels, boulevards en café latte. Daaromheen een nachtmerrie van golfplaat, geweld en *flying toilets* (plastic zakjes met uitwerpselen)."

De krimpende stad wordt voor het bovenstaande, samengevat als 'de donkere kant van groei', een aantrekkelijk alternatief. Immers, als groei afwezig is, welke economie ontstaat dan en hoe krijgt waardencreatie dan haar vorm en inhoud? Als burgemeesters geen lintjes meer mogen doorknippen bij de opening van nieuwe gebouwen, en een gedeelte van de reeds gebouwde omgeving zijn functie verloren heeft, wat staat ons dan te doen met die vrijgekomen ruimte? Als mensen door projectontwikkelaars niet langer tot consument van hun leefomgeving gereduceerd worden, simpelweg omdat er geen projecten meer zijn om te ontwikkelen, hoe eigenen mensen zich dan de publieke ruimte toe? Het zijn enkele concrete vragen, die verwijzen naar nieuwe mogelijkheden en nieuwe antwoorden; die op hun beurt ontstaan uit de experimenteerruimte, die de krimpende stad biedt. Een experimenteerruimte, die ruimschoots voorhanden is: alleen al in Europa is er in 880 steden sprake van krimp. De krimpende stad legt bloot dat het groeiparadigma geen wetmatigheid is, maar veeleer een ideologie van het marktdenken. Juist de

afwezigheid van het groeiparadigma opent nieuwe horizonten voor het (her)inrichten van de samenleving, met andere rollen voor markt (economie), overheid (openbaar bestuur) en burgermaatschappij (actief burgerschap).

In dit verband is het begrip 'Randland' geïntroduceerd. Randland niet versus, maar wel naast de Randstad, vragend om een eigen benadering, een eigen beleid, een eigen niet Randstad gerelateerd perspectief. Vragen als 'wat doet krimp met de economie en investeringen, wat met het bestuur en bestuurlijke samenwerking, wat met de sociaal-culturele verbanden en wat met de voorzieningen – in het kort: wat doet krimp met de kwaliteit van leven' worden dan relevant. Het gaat hier om een omslag in ons denken met een andere kijk op de economie (geen schaarste maar surplus), op de sociaal-culturele verbanden (naast jongerenculturen ook seniorenculturen) en op politiek-bestuurlijke verhoudingen (van kerktorenpolitiek naar regionale representatie).

Randland en randstad

- Krimpgebieden
- Anticipatiegebieden

In een recente publicatie met de titel 'Towards a culture of degrowth' heb ik dit samengevat in het begrip 'ont-groeiën' of 'degrowth', in navolging van de analyse die Maurice Hermans maakt in zijn publicatie "de Anti-Stad".

Enkele voorbeelden. De ont-groeiende stad als kweekvijver van nieuwe vormen van samenlevingsopbouw. Waar overheid en markt niet meer optimaal functioneren, is de burgersamenleving aan zet voor de kwaliteit van leven. Dit wordt onder andere zichtbaar bij leegstand en leeggekomen ruimte. In krimpsteden is projectontwikkeling niet meer interessant en dus kunnen nu (groepen) burgers hun ruimte claimen en komen met alternatieve invulling van de leegstand. Hergebruik van gebouwen en lege ruimte is daarbij niet voor de hand liggend en vraagt om veel creativiteit. Het voormalige APG en Philips gebouw in Heerlen, de mijngebouwen in het Belgische Genk, maar vooral de burgerinitiatieven in Heerlen-Noord onder de naam Gebrooker Bos zijn voortreffelijke voorbeelden van die creativiteit.

Volgend voorbeeld. De ont-groeiende stad als uitdaging voor het openbare bestuur. Krimpvragen zijn altijd lokaal, de oplossingen altijd regionaal. Dit maakt bestuurlijk samenwerking onontbeerlijk. Het geijkte systeem van gemeentelijke herindeling is te log, te traag en roept veel te vaak weinig ter zake doende discussies en emoties op. Krimpregio's lenen zich nadrukkelijk voor bestuurlijke experimenten: bevolkingsinspraak via panels, digitalisering van het burgerschap (e-citizenship, vergelijk de introductie hiervan in Estland) en op thema georganiseerde politieke besluitvorming zijn daar dan de ingrediënten van.

Een laatste voorbeeld. De ont-groeiende stad als inspiratiebron van alternatieve economieën. Voedsel wordt in toenemende mate een schaars goed. Dit komt zowel door de groei van wereldbevolking als de economische noodzaak tot steeds meer consumptie. De wereld putten we uit met de productie van voedsel, het rondpompen ervan (met als gevolg CO2 uitstoot) en het consumeren ervan (hoe meer, hoe beter voor de groei-economie). Slow food en regionale productie van zowel bestaande als 'vergeten' landbouwproducten kan hier een antwoord op zijn. Leegstaande gebouwen lenen zich uitstekend voor Urban Farming: de stad als boerderij, de stad als voedselproducent. De krimpende stad als (een van de) antwoorden op het toekomstige voedseltekort.

Het derde thema: kennis, onderzoek en sociaal werk

Ik wil dit derde thema beginnen met enkele observaties. De eerste observatie betreft de positie van wetenschap in de huidige tijd. Kennis is het resultaat van onderzoek in de brede zin van het woord. Onderzoek begint met nieuwsgierigheid, met 'niet-weten'. Het begint met het hebben van een vraag om vervolgens systematisch naar een antwoord te zoeken, daarbij gebruik makend van kwantitatieve of kwalitatieve onderzoeksmethoden. Het streng toepassen van die methoden leidt tot kennis, tot wetenschap: zorgvuldig opgebouwde uitspraken over de werkelijkheid, waarbij die uitspraken de toetssteen van wetenschappelijke precisie en nauwkeurigheid kunnen doorstaan. Dat 'niet-weten' is nooit af en het proces van wetenschapsontwikkeling is dan ook nooit voltooid. 'Niet-weten' impliceert ook dat je nog geen standpunt hebt, of, indien dat wel het geval is, je bereid bent dit te toetsen: het gaat er niet om iets te *vinden*, maar om door systematisch te zoeken iets te *bevinden*. Wat dan bevonden is, noemen we kennis. Onderzoek levert kortom kennis op, getoetste en geijkte kennis, dat wil zeggen wetenschap. Deze wijze van denken en handelen is echter geen vanzelfsprekendheid meer: wetenschap wordt geproblematiseerd.

Wetenschap heeft het zwaar: de helft van de Republikeinen in de VS ziet de universiteit als een instituut met een corrumperende invloed op de samenleving. Trump verklaart wetenschap tot een onbetrouwbare bezigheid en Hongarije dreigt de Centrale Europese Universiteit te sluiten. In Turkije zijn duizenden onderzoekers hun baan kwijtgeraakt en in

Nederland wordt in toenemende mate onafhankelijke wetenschap beschouwt als slechts een zienswijze naast vele andere. Voor religieuze en ideologische fundamentalisten c.q. populistische van alle gezindten is de intellectueel vaak ook de eerste die als 'freischwebende Intelligenz' moet worden geïsoleerd. Redenering en argument moeten wijken voor de pitch, het statement, de oneliner, de 140 tekens van Twitter. Het bevinden is overgegaan in iets vinden, het niet-weten in overal al bij voorbaat een antwoord op hebben.

Indien we dan toch nog waarde hechten aan wetenschap, dan gaat het in de regel om natuurwetenschap, om bèta. Onderzoeksgelden, zowel publiek als privaat, gaan vooral naar deze sector. De vertechnering van onze samenleving en werkelijkheid dringt daardoor door op veel terreinen. Zo wordt de nationale door de VPRO georganiseerde wetenschapsquiz verengd tot een presentatie van natuurwetenschappelijke vragen en proefjes aan een natuurwetenschappelijk (bèta) samengesteld panel. Het ontbreekt aan vragen over rechtsfilosofie, de herkomst van een kunsttriching of de oorsprong van ruilhandel in de Vroege Middeleeuwen.

Het eenzijdige bèta

De technische oplossing voor de schietincidenten op scholen in de VS bestaat uit het invoegen van kogelwerend materiaal in de rugzakken van de leerlingen/studenten – de rugzakken zijn steeds uitverkocht en de producent kan de vraag niet aan. Een technische oplossing voor een serieus samenlevingsvraagstuk: geweld in de publieke ruimte.

Alfa en gamma ontbreken, bèta domineert. Fysici en chemici vinden deeltjes als bouwstenen van de materie uit; biologen de genen en cellen; de computerwetenschappers de bits en de algoritmen (vrij naar Robbert Dijkgraaf, NRC 25 februari 2018). Het 'alfa en gamma' perspectief ontbreekt.

Techniek en technologie voeren de boventoon, ook als het gaat om vraagstukken op het gebied van gedrag en samenleven. Twee voorbeelden. De eerste: hersenen. Gedrag is biologie en neurologie, waarbij neurologen (Dick Swaab) zelfs als volmaakte entertainers optreden in uitverkochte theaters, waarbij, muzikaal omlijst, met lichtjes hersenactiviteiten gevisualiseerd worden. Pubers zijn hun brein (geldt dit ok voor de 14-jarige Vuurlander of Inuit?) en op een recent

Babycongres stond de ontwikkeling van babyhersenen centraal: hoe ziet een baby zijn omgeving en wat begrijpt hij wel en wat niet? Het tweede voorbeeld: kunstmatige intelligentie. De NRC adverteerde onlangs hun "Live-serie" een conferentie, waarin het gaat over kunstmatige intelligentie. De titel van de conferentie is 'Van slimme technologie naar zinvolle toepassingen'. De inhoud van de conferentie luidt als volgt: "Artificial Intelligence (AI) neemt een grote vlucht en gaat de manier waarop wij leven en werken drastisch veranderen. De technologie is er, maar wat kun je ermee?" Een algemene vraag, behandeld in de volgende deelsessies: – innoveren met AI, van chatbot tot het voorspellen van gedrag; – impact op businessmodellen en bedrijfsprocessen; – wat laat je aan algoritmes over en wat blijft mensenwerk?; – hoe zorgen we dat machines zich transparant en ethisch gedragen." De toekomstige wereld is een slimme wereld, gedomineerd door toegepaste techniek en technologie. In hoeverre mensen en menselijk samenleven in deze slimme wereld passen, doet minder ter zake. Vaak neemt men aan dat een technische oplossing ook een goede oplossing voor de mens – tenminste, zolang machines zich maar transparant en ethisch gedragen...

Het bovenstaande gaat over een smal en verengd beeld over wat de werkelijkheid is en wat onderzoek en wat wetenschap is. Genen bepalen mijn fysiek, hersenen mijn gedrag en algoritmen mijn handelingen. Maar wat doen we met de vraagstukken van mondiale mobiliteit, leidend tot arbeidsmigratie en vluchtelingenproblematiek? Hoe moeten we omgaan met de soms gespannen relatie tussen religies en culturen? Hoe reageren we als samenleving op ecorampen en de beperkte toegang tot overlevingsbronnen? Wat doen we met geopolitieke spanningen en de rol van supranationale

instellingen daarbij? En wat dichter bij huis: hoe zorgen voor de kwaliteit van leven voor mensen in kwetsbare posities? Wat doen we met het groeiende wantrouwen in overheid en democratie? Welke varianten hebben we nodig om die democratie weer nieuw leven in te blazen? Het zijn alle vraagstukken die niet vragen om een technologische oplossing, maar om een maatschappelijk doorwrochte analyse.

En nu ontstaat het tweede probleem. In tegenstelling tot de technologische vraagstukken kijkt men bij maatschappelijke vraagstukken niet automatisch naar de alfa en gamma wetenschappen. Integendeel, als het om maatschappelijke vraagstukken gaat, wordt de discussie niet door wetenschappen gedomineerd, maar door media en politiek. Zij vormen de basis van wat ik de 'belevingsindustrie' noem: niet gehinderd door enige kennis van zaken, is de supermarkt aan meningen rijk gevuld en regeert de logica van de emotie en de onderbuik. Kennis is beleven geworden, bevinden vinden.

Bewijs (bèta) en inzicht (alfa en gamma)

Bèta doet aan bewijzen, alfa en gamma aan inzichtelijk maken. Bij alfa en gamma gaat het dus niet om *bewijs*, maar om *inzicht*. Montesquieu gaf inzicht in de scheiding der machten, en Immanuel Kant in wat kennis is. Max Weber leerde ons de betekenis van macht en gezag in de samenleving en Foucault dat van de dominantie van structuren op het menselijk gedrag. Het zijn grootheden uit de geschiedenis van de wetenschap en hebben een ding gemeen: zij bewezen niets, maar verschaften inzicht.

Dichter bij huis en wat minder bekend. Marijke Sniekers bewijst niets met haar promotieonderzoek naar jonge c.q.

tienermoeders – voorbehoedmiddelen hadden het 'bewijsbaar' wel kunnen voorkomen – maar geeft inzicht in hun lifestyle, hun verwachtingen, hun opvattingen over kinderen, mannen en vrienden, over werk en hobbies. Maja Roçak bewijst niets in haar onderzoek naar sociaal kapitaal in ontvolkende steden, maar geeft inzicht in de factoren en de wijze waarop mensen, die leven in een krimpende stad, vorm en inhoud geven aan hun kwaliteit van leven. En recentelijk nam Peter Hendriks ons mee in de invloed van de culturele factor bij Turks Nederlandse en Marokkaans Nederlandse sociaal werkers. Die inzichten vormen de basis voor relevante kennis in het sociale domein – daarbinnen hoeft niet zoveel bewezen te worden: de feiten c.q. bewijzen zijn snel gedateerd en leveren niet zo veel inzicht op.

Media en politiek zijn leidend in het agenderen en beantwoorden van de gestelde maatschappelijke vragen. Dat gaat ver. Ik beperk me hier slechts tot een voorbeeld – het zouden er talloos vele kunnen zijn. De gevierde columniste Rosanne Hertzberger is microbiologe en schrijft in de NRC wekelijks over...alles behalve microbiologie. Ik kan me niet herinneren dat een socioloog zich ooit heeft uitgesproken over microbiologie. De ernst van de maatschappelijke vraagstukken is daarentegen dusdanig fundamenteel dat we het niet langer kunnen overlaten aan de meningsvorming – 'het vinden' – van media en politici. Nodig is het terughalen van de logica van het verstand, de rede, om genoemde vraagstukken serieus te onderzoeken. Het wordt kortom tijd dat er weer proportioneel geïnvesteerd wordt in alfa en gamma in het algemeen, en in de sociale wetenschappen in het bijzonder.

Ik hou hier dus een warm pleidooi voor een herwaardering van en herinvestering in sociale wetenschappen. De uit nieuwsgierigheid en/of noodzaak geboren vraagstukken van sociaal-culturele en sociaal-economische aard hebben weinig aan standpunten, voortkomend uit de 'belevingsindustrie', maar behoeven degelijk onderzoek, uitmondend in relevante inzichten. Deze investering in de opdracht tot onderzoek, resulterend in relevante inzichten, geldt onder meer ook voor aan hogescholen verbonden lectoraten. Daarover nu meer.

Mijn tweede observatie betreft lectoraten. Lectoraten zijn voor hogescholen het venster op de samenleving; in ieder geval op dat gedeelte van de samenleving, dat relevant is gegeven de lectorale opdracht. Het problematiseren van het werkterrein van de (aankomende) professional en het agenderen van de daaruit resulterende vraagstukken binnen de respectievelijke beroepsterreinen is een eerste functie van lectoraten. Het onderzoeken van en komen met vernieuwende interventies en oplossingen ten bate van zowel werkveld als onderwijs is daarbij haar kerntaak. Lectoraten zijn een soort R&D afdelingen van hogescholen. Het op basis van de hernieuwde inzichten scholen van docenten via kenniskringen en het inspireren van studenten via concrete onderwijsactiviteiten is een daarvan afgeleide taak.

Lectoraten en onderzoek zijn nog relatief jonge inwoners in het hogescholenhuis. Zij hebben ook een zekere kwetsbaarheid, vaak omdat de resultaten niet eenvoudig een op een kunnen worden vertaald naar de dagelijkse onderwijspraktijk of het werkveld. Dit is logisch: nieuwe inzichten botsen nu eenmaal van nature met bestaande routines – en die zijn in het onderwijs en het werkveld vrij hard. Ook is het voor lectoraten soms lastig om te voldoen aan de

relatief hoge verwachtingen: middelen ontbreken vaak om aan die verwachtingen handen en voeten te geven. Zo overstijgen de hogeschoolbudgetten voor onderzoek zelden de 5% van de jaarlijkse beschikbare middelen. Dan nog: willen hogescholen hun pretentie waarmaken om een instelling voor 'hogere' onderwijs te zijn – a university of applied sciences – in de nationale en internationale academische wereld, dan dienen lectoraten centraal te staan in zowel de strategie als dagelijkse praktijk van hogescholen. Met als enig doel om zowel het onderwijs als het beroepenveld te voorzien van een stevige onderbouwing van de professionele performance. Dit brengt me bij mijn derde observatie: het belang en de noodzaak van onderzoek in het sociale domein en de rol van de professional daarbinnen.

Het is bekend: we zijn van een verzorgingsstaat naar een zorgzame samenleving naar een participatiesamenleving gegaan. Minder overheid, aanvankelijk meer markt, nu meer civil society is daarbij steeds het leidende principe geweest. Centraal in het gedachtegoed van de participatiesamenleving staat een herijking van verantwoordelijkheden. Deze komt kort gezegd op het volgende neer. Allereerst is men zelf verantwoordelijk voor het eigen welzijn – eigen kracht – en als dat niet helemaal kan, kan men een beroep doen op de naaste omgeving van familie, vrienden en buurt – informele netwerken. Als dat ook niet helpt, is het mogelijk om professionele ondersteuning in te roepen. Ik wil in deze afscheidsrede twee elementen ten aanzien van deze omtovering van onze verzorgingsstaat wat specifiek bespreken. Het eerste betreft wat ik 'eigenaarschap' wil noemen, het tweede gaat over het begrip 'verward'.

In essentie gaat het bij de participatiesamenleving niet om eigen kracht, informele netwerken en professionele ondersteuning, maar om *eigenaarschap*: wie is de eigenaar van het vraagstuk, van het probleem? In deze kernvraag moet ook de positie van de burger duidelijk geformuleerd worden, naast die van een financierende overheid en de zorg en welzijn aanbiedende markt. Immers, via de insteek op 'eigen kracht' en 'informele netwerken' wordt de burger nu mede uitvoerder van de verzorgingsstaat. De burger is niet langer alleen maar consument van zorg en welzijn, maar krijgt nu ook de rol van (co)producent. Dan moet zijn positie dus ook omschreven worden. Ik heb het dan niet over cliëntraden en dergelijke, maar om daadwerkelijke zeggenschap van mensen over hun eigen problemen en zeggenschap over de mede door hen aangedragen oplossingen. Als de burger partij wordt in de uitvoering van de verzorgingsstaat, dan moet die positie ook met de nodige invloed en zeggenschap ingevuld worden: geen verantwoordelijkheid zonder de middelen om met die verantwoordelijkheid iets te doen.

Stigmatiserende instellingen?

De beleidsfilosofie van de participatiesamenleving heeft geleid tot een proces van vermaatschappelijking: de afbouw van voor specifieke problematieken ingerichte instellingen en het zoveel mogelijk oplossen van deze vraagstukken in de natuurlijke omgeving van de mens, dat wil zeggen zijn buurt, zijn wijk, zijn dorp of zijn stad. Deze vermaatschappelijking leidt tot een sociale mix in buurten, wijken, dorpen en steden. We hebben nog weinig inzicht in de consequenties hiervan voor individu en samenleving. We bouwen instellingen af op basis van een aan Rousseau ontleend mensbeeld: niet langer dat van de afhankelijke

mens, maar de vrije, getalenteerde en in principe zelfgenoegzame mens. Instellingen en instituten zijn in dit beeld eerder belemmeringen dan noodzakelijke aanvullingen, eerder een rem op ontwikkeling dan een shelter. Denk in dit verband bij voorbeeld aan de sociale werkplaats: ooit bedoeld om mensen met een beperking in een andere en minder stressvolle omgeving te laten werken, nu gezien als stigmatiserend voor iemands kansen op de arbeidsmarkt en daarmee voor zijn/haar kwaliteit van leven. Wat sterker uitgedrukt: in deze beleidsfilosofie voorzien instellingen niet in het lenigen van iemands nood, maar versterken ze die nood in feite – ze stigmatiseren.

Dan het tweede onderwerp: *verwarde mensen*, of mensen met verward gedrag. Jaarlijks groeien de politiestatistieken met het aantal verwarde mensen, waar de politie bij betrokken wordt. Nu hebben verwarde mensen altijd al bestaan: mensen met een beperking, psychische aandoening of problematisch gedrag zijn niet uniek voor de huidige tijd. In mijn ogen vallen echter verwarde mensen nu op, omdat onze instellingen verward zijn: verwarde mensen bestaan eigenlijk niet, wel *verwarde instellingen* of instellingen met verward functioneren. De leefwereld van de burger is als coproductent ingebracht in de verzorgingsstaat; de systeemwereld van instellingen weet daar vooralsnog geen raad mee, hoewel ze een aantal taken moet afbouwen en vermaatschappelijken. Spreken over verwarde personen is een projectie van een op zich niet langer toereikend systeem, dat – wellicht gestuurd door de grote belangen die er in zorg en welzijn omgaan – weigert aan voldoende zelfreflectie te doen.

In het sociale domein is dan ook veel kritiek op het systeem, de structuur van de verzorgingsstaat – en niet ten onrechte. Haar bureaucratie met alle afvinklijsten, het dubbele werk door verschillende instanties uitgevoerd en de classificering van mensen in cliënten met een bepaald probleem, zodat ze passen in de gerangschikte orde van de zorg en welzijnsbureaucratie zijn vaak beschreven en becommentarieerd. Als antwoord hierop wordt vaak een soort *humanisering* van de helpende of ondersteunende *relatie* in gebracht. Daarin staat de relatie van de professional met de cliënt, beiden gedefinieerd als 'mens', centraal, waarbinnen de professional, gebruikmakend van zijn of haar 'discretionaire ruimte', opereert. Onder andere kan de presentietheorie gezien worden als een resultaat van deze insteek. Hoewel ik veel sympathie heb voor de presentietheorie, schiet deze tekort als het gaat om de ombouwing of de-bureaucratisering van onze verzorgingsstaat. Als het systeem faalt, moeten we de aanwezigheid van het systeem niet ontkennen. Als de structuurwereld van het systeem botst met de leefwereld van de cliënt, dan is systeemgericht onderzoek nodig naar de rollen, posities en machtsstructuren van die systeemwereld en wel op zodanige wijze, dat we inzicht krijgen in de mogelijkheden van een *gehumaniseerde* en gede-bureaucratiseerde *ordering*. Anders gezegd: we moeten normatieve waarden niet alleen terugbrengen in de hulpverlenende relatie, maar die waarden weer gaan toevoegen aan de structuren die die relatie omgeven: de systeemwereld moet weer van 'waarden' voorzien worden. Welke waarden zijn dat? Dat lijkt me voor de hand liggen: de Verklaring over de Rechten van de Mens, artikel 1 van de Grondwet en de internationale definitie van Sociaal Werk bieden hiertoe voldoende voedingstof.

Het bovenstaande brengt mij tenslotte tot enkele suggesties ten aanzien van de opleiding van sociaal werkers. Ik ga hier niet uitvoerig op in, hierover is al veel gezegd en geschreven. Het komt er in het algemeen op neer, dat het beroep zich enerzijds ontwikkelt in de richting van een regisseur van netwerken en wijkgerichte activiteiten, anderzijds de vakspecialistische kant op gaat met betrekking tot ernstige problematiek. Het veld tussen wijkgericht werken en specialistische hulp zal vooral ingevuld worden door informele – dus vrijwillige – ondersteuning.

Deze ontwikkeling vraagt om een zwaarder en meer verdiepend curriculum; ook dat is al in veel notities en aanbevelingen geconstateerd. Zelf zag ik graag dat in dit verband de volgende thema's tot bouwstenen van het curriculum worden ingevoerd:

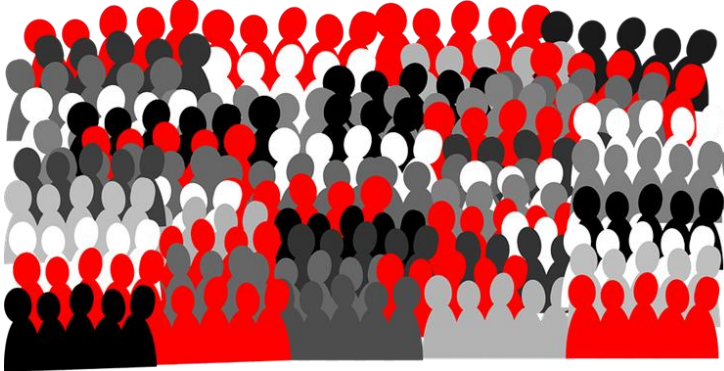
- Degelijke kennis van sociale wetenschappen;
- In staat interventies te onderbouwen en te verantwoorden met behulp van primaire en secundaire bronnen;
- In bezit van bureaucratische kennis en vaardigheden teneinde te handelen binnen de systeemwereld;
- In staat om met diversiteit om te gaan: het erkennen van het verschil tussen mensen, opvattingen en gedragingen is uitgangspunt van professioneel handelen;
- Met democratie en mensenrechten als richtinggevende waarden en leidende morele principes;
- En met een duidelijk internationaal/Europees vergelijkende oriëntatie en perspectief.

Tenslotte: mijn dankwoord

Ik werk nu 42 jaar, 149 dagen, 15 uur en 52 minuten – na vandaag nog 45 dagen uitlopen voor een volledige marathon. Ik heb sociologie mogen doceren en studenten op bachelor, master en PhD niveau mogen begeleiden. Ik heb een leerstream culturele minderheden mogen ontwikkelen, alsook een masteropleiding in Europese vergelijkende sociale studies (MACESS). Ik heb tenslotte sinds het begin van dit millennium het Lectoraat Sociale Integratie mogen ontwikkelen met daarbinnen ook de bijzondere lectoraten opvoeden in het publieke domein, demografische transitie en informele zorg. Ik heb mogen werken in Landgraaf, Brunssum en Bleierheide. Maar ook in Berlijn, Barcelona, Boedapest, Lissabon, Parijs, Londen, Parma, Siena, Dubrovnik, Zagreb en Istanboel.

Maar ik heb dat niet alleen gedaan – daarom een woord van dank. In Raymond Clement en Kitty Kwakman dank ik alle directeuren en bestuurders, die mij het bovenstaande mede mogelijk hebben gemaakt. In Wil Rutten en Jan Latten dank ik alle raden die mij van advies hebben voorzien, in Anja Pijls alle werkveldinstellingen, waarmee ik heb mogen samenwerken. In Chris Goffin en Kelly Damoiseaux dank ik alle ambtenaren van lokaal tot landelijk niveau. Ik dank Stefaan Hermans en Patrick Penninckx voor de jarenlange samenwerking met respectievelijk de Europese Unie en de Raad van Europa. In Radboud Engbersen dank ik alle landelijke podia voor krimp en in Hildegard Schneider, Gert Jan Hospers en Frank Corvers al mijn universitaire contacten. Ik dank in Ruth Benschop en Erik van Rossum mijn collega-lectoren van Zuyd Hogeschool voor de samenspraak en – in voorkomend geval – de samenwerking en in Jean Pierre Wilken alle collega's van het Landelijke Platform Lectors Sociaal Werk.

Ik heb dat niet alleen gedaan

Ik dank in Yke Eijkemans en Toby Witte alle redacteuren voor het zinvolle werk bij het Journal of Social Intervention en alle leden van de CIMM, de commissie over diversiteit in Maastricht, voor hun nimmer aflatende energie om hier iets van te maken. Heel veel dank ben ik verschuldigd aan emeritus hoogleraar dr. Anton Zijderveld, wiens gedachtegoed de basis is geweest van mijn academische vorming.

Dan mijn twee directe werkkringen. Ik dank Wim Didderen, Jan Merks, Jos Reinders, Linda Frijns, Samira Louali, Maja Roçak, Marijke Sniekers, Maurice Hermans en Monique Mathissen voor het samen vormgeven aan het bijzondere Lectoraat Demografie en in het verlengde daarvan aan NEIMED, het briljante Limburgse kenniscentrum over de sociaaleconomische en sociaal-culturele ontwikkeling van krimpgebieden. Voor alle gedachtewisselingen en debatten in het Lectoraat Sociale Integratie dank ik hen ook en daarnaast collega lector Marianne Potting en de leden Goos Cardol, Maria José Freitas, Cindy Caanen, Guido van de Luitgarden, Irmgard Tummers, Jhoy Dassen, Peggy Duckers, Chantal van

Lieshout, Caroline Lamers, Michelle Heijnen van der Tier, Frans Leenders, Anja Rudnick, Martijn Walters, Carin Wevers en David Huijs. Speciale dank voor Susan Cergnul-Ploum voor haar excellente ondersteuning van mijn werkzaamheden. Met haar ook aan Cindy Caanen voor de fantastische organisatie van deze dag.

Als je meer dan 42 jaar werkt, dan deel je al je hoogte- en dieptepunten met je privéleven. Ik dank dan ook Bas Bude en Jacqueline Cuppen voor hun vriendschap en luisterend oor; mijn broer Roland en schoonzus Marthie voor het familiegevoel. Mijn kleindochters Sara, Nola en Isabella voor de zonneshijn in mijn leven en mijn schoonzonen Luc en Jephtha voor de invulling van het mannelijk smaldeel in mijn zo door vrouwen gedomineerd bestaan. Mijn dochters Brigitte en Sophie dank ik voor wie ze zijn en voor de levensvreugde en ontroering, die ze mij nog steeds geven. En tenslotte dank ik jou, Lia, voor al het voorgaande, maar bovenal voor al je nabijheid en je warmte.

Dit was mijn nawoord – ik heb gezegd!!

Literatuur (kleine selectie)

Europa:

- Davies, N. (1997) *Europe, a history*. London, Oxford University Press
- Dunk, H.W. von (2005) *De verdwijnende hemel*. Amsterdam, Meulenhoff Boekery
- Mak, G. (2007) *In Europa*. Amsterdam, Atlas Contact
- Kant, I. (1795, 1984) *Zum ewigen Frieden*. Erlangen, Harald Fischer Verlag
- Locke, J. (1689, 2004) *Een brief over tolerantie*. Budel, uitgeverij Damon
- Mannheim, K. (1951, 1997) *Freedom, power and democratic planning*. New York, Routledge
- Ourednik, P. (2003) *Europeana*. Utrecht, IJzer Uitgeverij
- Putnam, R. (1993) *Making democracy work*. New Jersey, Princeton University Press
- Reverda, N. (2005) The social construction of Europe. In: *Europe Abducted*. Maastricht, Drukkerij Keulers
- Reverda, N. (2007) *Europa, diversiteit en democratie*. Maastricht, lectoraat sociale integratie
- Tocqueville, A. de (1876, 2004) *Democracy in America*. Library of America

Krimp:

- Hermans, M. (2016) *De Antistad, pionier van kleiner groeien*. Rotterdam, Nai010 Uitgevers
- Hospers, G.J. & Reverda, N. (2015) *Managing population decline in Europe's rural and urban areas*. New York, Springer International Publications
- Latten, J. en Musterd, S. (red) (2009) *De nieuwe groei heet krimp*. Den Haag, NICIS Institute

- Meier, S., Reverda, N. & Wouw, D.v.d.(2015) Randland. In: *Rooilijn*, jaargang 48, nr.4, pp. 272-279
- Planbureau voor de Leefomgeving (2010) *Van bestrijden naar begeleiden: demografische krimp in Nederland*. Den Haag, Uitgeverij PBL
- Reverda, N. (2011) *Over krimp*. Maastricht, Boekenplan Uitgeverij
- Reverda, N. (2014) Population decline and Ageing in Europe. In: Hessele, S. (ed) *Human rights and social equality: challenges for social work*. Farnham, Ashgate
- Reverda, N. (2017) Stedelijke transformatie: de uitdaging van de krimpende stad. In: Reverda, N., Maurer N. & Hermans (2017) *Reallabor: de ontgroeïende stad*. Heerlen, NEIMED
- Reverda, N. (2018) Towards a culture of degrowth. In: Hospers, G.J. and Sysner, J. (Eds.) *Dealing with urban and rural shrinkage*. Berlin, LIT Verlag
- Ročak, M., Hospers, G.J & Reverda, N. (2016). Searching for Social Sustainability: The Case of the Shrinking City of Heerlen, The Netherlands. *Sustainability 2016*, 8(4), 382; doi:10.3390/su8040382
- Wolff, M. en Wiechmann, T. (2017). Urban growth and decline: Europe's shrinking cities in a comparative perspective 1990–2010. *European Urban and Regional Studies*, 0969776417694680. doi:10.1177/0969776417694680

Onderzoek, sociaal domein en sociaal werk:

- Adams, A., Erath, P. & Shardlow, S.M. (2004) *Key themes in European social work*. Dorset, Russell House Publishing
- Ewijk, H.v. (2015) *Omgaan met sociale complexiteit*. Amsterdam, Uitgeverij SWP
- Linde, M.v.d. (red.) *Canon sociaal werk*.
www.canonsociaalwerk.eu

Hendriks, P. (2018) *Turkish-Dutch and Moroccan-Dutch female professionals in social work*. Delft, Eburon

KSI Hogeschool Utrecht (2016) *Sociale innovatie in beeld*. Utrecht, Hogeschool Utrecht

Lectoraat sociale integratie (2014, 2018) *Strategische visie 2014-2018; strategische visie 2018-2022*. Maastricht, Zuyd Hogeschool

Linders, L., Feringa, D., Potting, M. & Jager-Vreugdenhil, M. (red.) *Tussen regels en vertrouwen*. Amsterdam, Van Genneep

Luitgaarden (red.) (2015) *Transities tussen hoop en vrees*. Maastricht, De wijk in

Movisie (2017) *Participatiesamenleving anno 2017: volop kansen*. Utrecht, Movisie

Reverda, N. (2012) Veranderingen in social work in internationaal perspectief. In: *Journal of Social Intervention: Theory and Practice* – 2012 – Volume 21, Issue 3, pp.88-90

Reverda, N. et al. (2012) Het evidence beest in de vaktherapie. In: *Tijdschrift voor vaktherapie*. Jaargang 8, no. 2, 2012

Reverda, N. (2010) Social cohesion in Europe. In M. Madew, G. Brotherton and B. Aschenbrenner-Wellmann (eds) (2010) *Diversity inclusion for social cohesion*. Stuttgart: Verlag und Buchhandlung der Evangelischen Gesellschaft

Weber, M. (1922, 1988) *Wissenschaftslehre*. Tuebingen, Mohr Verlag.

Werkplaatsen sociaal domein (2017) *Regionale broedplaatsen voor onderzoek en praktijkleren*. Utrecht, Movisie

Wevers, C. (2018) *Kan ik daar wat aan doen? Denken over professioneel handelen in zorg en welzijn*. Bussum, Uitgeverij Coutinho

Zijderveld, A.C. (1974) *De relativiteit van kennis en werkelijkheid*. Meppel, Boom

Colofon

Dit is een uitgave van Lectoraat Sociale Integratie van Zuyd Hogeschool en Nederlands Expertise en Innovatiecentrum Maatschappelijke Effecten Demografische Krimp NEIMED. Uitgegeven ter gelegenheid van de lectorale afscheidsrede van Dr. Nol Reverda.

Oplage

180 stuks

Auteur

Dr. Nol Reverda

Vormgeving

Drukkerij De Bink

Lectoraat Sociale Integratie | Zuyd Hogeschool

Druk

Drukkerij De Bink

Copyright © 2018 Dr. Nol Reverda

Lectoraat Sociale Integratie | Zuyd Hogeschool en

Nederlands Expertise en Innovatiecentrum Maatschappelijke Effecten

Demografische Krimp NEIMED

Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Lectoraat
Sociale
Integratie,
CESRT

**ZU
YD**

